

דלילה אמיר

"אחראית", "מחויבת" ו"נבונה" כינון נשיות ישראלית בוועדות להפסקת הריון

ג'נדר והריון בהבניית זהות לאומית

בדיון בסוגיות ההבניה של זהות לאומית ניתן לאתר, באופן כללי, שתי גישות: האחת – פרשנית, מתמקדת בחשיפת התהליך המבנה את גבולות הקולקטיב הלאומי דרך הדגשת מאפייני "האחר". גישה זו מתמקדת בחשיפת תהליך ההבניה של הזהות הלאומית כמובחנת, על תכניה ושיוכיה (פלד 1993; אייל 1993; Connolly 1991). בניסוחו של קונולי הדיון נסב סביב הפוליטיקה והפרקסיס של בניית זהות לאומית, המדגישה את האחרות כלפי חוץ ואת הדמיון כלפי פנים.

הגישה השנייה בונה את מרכיבי הזהות הלאומית מנקודת הראות של המשתייכים אליה או ממייצגיה הסטטיסטיים. מחקרים המאמצים גישה זו מפרטים את התכונות והמאפיינים המופיעים בשכיחות הגבוהה ביותר בתגובה לשאלות החוקרים, כגון: "כיצד אתה רואה עצמך כ"ישראלי" (Herman 1970; Kimmerling 1985; שמר 1992; אורן 1993). לגישה זו אפשר לחבר גם את המחקרים שבהם מבנה החוקר מראש את צירופי המאפיינים המזהים את המשתייכים לקולקטיב ואת הפירוש הניתן לצירופים אלו.

בדיוניהן של שתי הגישות על מאפייניה ומרכיביה של הזהות הלאומית הישראלית, ואף ביתר הדגשה בשיח הציבורי על אודותיה, מקובל להתנסח בצורה מכלילה: "הישראלי"; "הצבר"; "הישראלים"; "מיהו יהודי". שימוש בצורה מכלילה זו מנטרל ומעלים מתוך הזהות הלאומית ההגמונית הברלים הנתפסים כמשמעותיים בדיון הפנים-קולקטיבי, והמתייחסים לחלוקות חברתיות המקובלות בכל חברה, כגון: אתניות, דתיות, ג'נדר, ותק וכדומה.

לעומת נטייה זו לביטול ההברלים בתוך הקולקטיב תרמה הפרספקטיבה הפמיניסטית לדיון בזהות הלאומית גישה אלטרנטיבית. הפרספקטיבה הפמיניסטית מתייחדת בכך שמבחינתה הקטיגוריה של ג'נדר היא קטיגוריה ראשונית ומרכזית לבחינת תופעות תרבותיות וחברתיות. מנקודת מוצא זו, החיבור בין ג'נדר ולאומיות או ג'נדר וזהות לאומית מתנסח הן כשאלה תיאורטית והן כשאלה מחקרית. שאלות אלה מתמקדות בפירוק צירופים מקובלים כ"זהות ישראלית" או "האשה הערבייה". מפרספקטיבה זו לא ניתן לטעון לדמיון בתוך הקולקטיב או לאחרות מחוצה לו, מבלי להתייחס לפרובלמטיקה שהיא נושא עיסוקה העיקרי – הבניית הזהות הנשית. כפועל יוצא מתייחסת פרספקטיבה זו למקומה של נשיות ושל נשים כקבוצה, בהבניית הזהות הלאומית או הקולקטיבית. פרובלמטיקה זו של זהות נשית ייחודית וזיקתה לזהות הלאומית בהקשר הישראלי היא מעניינו של מאמר זה.

נירה יובל-דיוויס ופלויה אנטיאס (Anthias and Yuval-Davis 1989) מרגימות גישה זו של הפרספקטיבה הפמיניסטית. הן טוענות כי מתקיים קשר אוניברסלי משמעותי מאוד בין נשים כקבוצה, בין מעמדן, מיקומן, תפקידיהן וזהותן כנשים, לבין הגדרת הקולקטיב, גבולותיו, קיומו והשתתפות אליו. אבל קשר זה, טוענות המחברות, מתאפיין בדפוסיים ספציפיים בקונטקסט

היסטורי, גיאוגרפי ופוליטי ייחודי. בחינת האוניברסלי, על אפיוניו הייחודיים, היא מטלה אמפירית (West 1992).

מתוך דבריהן של יובל-דיוויס ואנטיאס עולות חמש שאלות מרכזיות לבחינה אמפירית של הקשר בין נשים וזהות לאומית:

1. כיצד מעוצב מעמדן של נשים כאזרחיות להמשכיות הביולוגית של הקולקטיב?
2. מהו מקומן של נשים בשכפול "הקולקטיב" ושימור גבולות?
3. מהו מקומן של נשים בהבטחת ההמשכיות האידיאולוגית והתרבותית הייחודית המקיימת את הקולקטיב?
4. כיצד משמשים דמויות נשיות ומיתוסים על נשים לסימול האום וזהות הלאומית?
5. מהו מקומן של נשים במאבקים לשחרור לאומי, כלכלי ופוליטי?

בהקשר הישראלי נוספה זירה חשובה לדיפרנציאציה בין גברים לנשים בעיצוב הזהות הלאומית: השירות הצבאי. לצבא מקום מרכזי בעיצוב הלאומיות הישראלית. עמיה ליבליך (1979, 1987, 1989, 1990) מצאה כי לחוויית השירות הצבאי השלכות מרכזיות על הביוגרפיה הגברית הישראלית, בהתחברותה להגדרת הקולקטיב הלאומי ולתחושת ההשתייכות לקולקטיב זה. במחקרים אחרים קיבלו ממצאים אלה תוקף ואף הודגש הקשר בין השירות הצבאי והמיקום החברתי שהוא מקנה (ליסק 1978; זמיר 1979; Horowitz 1982; Lissak 1985). מחקרים אלו מאששים את מרכזיותם של הצבא והשירות הצבאי בעיצוב הדימוי העצמי ובכינון מאפיינים חשובים בזהות הגברית הישראלית. למרות שהמציאות הישראלית ייצרה, ועדיין ממשיכה לייצר (במיוחד כלפי חוץ), את דימוי האשה הישראלית הצעירה כחיילת-לוחמת וכשותפה לגבר הישראלי, השירות הצבאי דומיננטי בהבניית זהות לאומית גברית מובחנת. בהקשר של הנשים הישראליות, הצבא נתפס על-ידי חוקרים, וגם בשיח הציבורי הביקורתי, כמערכת וכהתנסות המדגישות את ההדרה של נשים מהזהות הלאומית ההגמונית ומהחוויות המעצבות אותה (Wainshall 1987; Bloom 1991; Bar-Yosef, Bloom and Levy 1978; Bloom and Bar-Yosef 1985; Bar-Yosef and Padan Eisenstark 1977).

בהקשר זה נראית משמעותית הציטטה הפותחת את ספרה של שרה שמר (1992), "תמיד אני חוזרת במחשבותי לתקופה שבה הייתי אם צעירה". באמירה זו בא לידי ביטוי האופן שבו ממקמת הדוברת את עצמה בשיח, באופן שמקנה את אמהותה (ולאו דווקא את שירותה הצבאי) כמרכזית לזהותה הישראלית. את הדרתן המשתמעת של הנשים מהזהות הקולקטיבית כפי שהיא מובנית על-ידי השירות הצבאי יש לצרף לשאלותיהן של יובל-דיוויס ואנטיאס (Antias and Yuval-Davis 1989) בחיפוש אחר הזירות הייחודיות שבהן מתגבשת זהות לאומית נשית מובחנת.

בעקבות הספרות הפמיניסטית, המצביעה על הבניית מרכזיותו של הגוף הנשירבייתי הן לעיצוב החוויה הנשית והן לכינון מאפיינים מרכזיים בזהות הלאומית הנשית (Hintjens 1993), אנסה לטעון, שכשם שהצבא מנכס את הגבר הישראלי הצעיר בתהליך כינון זהותו הלאומית, כך מנכסים המנגנונים וההסדרים החברתיים בעלי המונופול על הגוף הנשירבייתי את האשה הישראלית בתהליך כינון זהותה הלאומית. מנגנונים והסדרים אלו ממוקדים בטיפול במאפיינים נשיים ייחודיים: מערכת הרבייה, הריון ומניעתו, לידה ואמהות.

על מנת לבחון את הטענה המוצגת בחרתי להתמקד בשני צמתי מפגש פרובלמטיים בין נשים לממסד זה. האחת, זירת ההתמודדות ה"קלאסית" ביותר בין נשים לממסד הפוליטי, סוגיית ההפלות בהקשר הישראלי הייחודי שלה. השנייה, זירת ההתמודדות של הממסד הקולט הישראלי עם נשים מהגרות. ההתמקדות בזירות אלו מאפשרת את בחינתן של שתי השאלות הראשונות מתוך החמש שהעמידו יובל-דיוויס ואנטיאס כמרכזיות לדין בזהות לאומית ובגנדר: האחת, מקומן של נשים וההמשכיות הביולוגית של הקולקטיב, והשנייה, מקומן של נשים בשימור ובשכפול גבולות הקולקטיב.

א. הדיון בסוגיית ההפלות יחולק לשלושה:

ניתוח ו"פירוק" חוק ההפלות הישראלי;
תיאור וניתוח הליך קבלת ההחלטה בוועדות להפסקת הריון;
כינון מאפייני האשה "השכיחה" המבקשת הפסקת הריון.

ב. הדיון בשיח על הנשים המהגרות, ה"עולות" בשפה "הלאומית", יתבסס על ניתוח הפעילות השירותית-ממסדית לקליטתן, והשיח המתקף (validates) המתלווה לפעילות זאת.

1. חוק ההפלות הישראלי – הקולקטיב והאשה המבקשת להפסיק את הריונה

החלטתה של אשה שלא לממש את הריונה ולהפסיקו באופן מלאכותי ("להפיל" את העובר, בלשון המקובלת), נתפסת ברמה החברתית לא כעניין פרטי שבין האשה לבין עצמה, או בינה לבן-זוגה או לכל מישהו אחר שהיא מעוניינת לשתף בהחלטתה, אלא כהליך שלחברה או לממסד הפוליטי יש בו זכויות החלטה בלעדיות, או לכל הפחות שותפות פעילה. כיום, ברוב המדינות, העמדה המוצהרת לגבי הציבוריות או הפרטיות של ההליך, וכן המנגנון לביצועו מעוגנים בחוק (Lovenduski and Outshoorn 1986). בניסוחים של חוקי ההפלות באה לידי ביטוי לא רק עמדתו העקרונית של המחוקק, לגבי הלגיטימיות או חוסר-הלגיטימיות של הפסקת הריון רצונית ומתוכננת; ניסוחים אלו מלווים בדרך-כלל בטיעונים מבהירים, הבאים לתקף את הלגיטימיות של ההחלטה ולחברה לעקרונות יסוד רחב יותר (במקרה האמריקני למשל – זכות האשה על גופה, הזכות לפרטיות, עקרון קדושת החיים; במדינות אחרות, למשל באירלנד – האתוס הדתי, וכן השיקול הדמוגרפי, מחויבות האשה לקולקטיב וכו'). כלומר, ניתן לשייך את חוקי ההפלות להקשר רחב יותר למעמדה הרבייתי של האשה בקונטקסט חברתי ופוליטי מסוים.

העמדה ההצהרתית של המחוקק הישראלי קובעת שההחלטה על הפסקת הריון היא סוגיה ציבורית-פוליטית, ולא פרטית ואישית. העמדה העקרונית הציבורית-פוליטית רואה בהפסקת הריון רצונית הליך שלילי, ולכן אסור. עם זאת, מאז 1978, נוספו לעמדה ההצהרתית העקרונית סעיפי היתר, בתנאים מסוימים, כהצהרה על כך שהמחוקק הישראלי מכיר בנסיבות מקלות, או נותן היתר לשיקול דעת ציבורי, המאפשר הפסקת הריון בנסיבות מיוחדות.

אלו הן הנסיבות המיוחדות שהמחוקק הישראלי רואה אותן כבעלות משקל כנגד האיסור המוחלט:

1. גילה של האשה נושאת ההריון (מתחת לגיל 17 ומעל לגיל 40);
2. הריון שהתממש מיחסים אסורים (כמו גילוי עריות, אונס ועד ליחסים שמחוץ לנישואים);
3. אם נשיאת ההריון עד תומו עלולה לסכן את בריאותה הפיזית ו/או הנפשית של האשה הרה;
4. אם העובר או מצבו ההתפתחותי מעידים על ליקויים, פגמים או מגבלות עתידיות.

עד שנת 1980 הוכר בחוק גם סעיף חמישי, שהתייחס לתנאים המשפחתיים והרווחתיים שלתוכם ייולד הילד ובתוכם יגדל (סעיף זה בוטל בשנת 1980 בלחץ המפלגות הדתיות).

לטענתי, בלי להיכנס לסוגיה של יחסי הכוחות הפוליטיים והמאבקים המפלגתיים העומדים מאחוריהם, ניתן לקרוא סעיפים אלה גם כמבטאים קביעה נורמטיבית לגבי הנסיבות הרצויות והבלתי-רצויות להבאת ילד ולמימוש הריון בחברה הישראלית היהודית. אפשר להצביע על מאפייניו של ההריון הרצוי ושל הילד הרצוי, לעומת ההריון או הילד "הבעייתיים" או הבלתי-רצויים, בהתבסס על הצהרת המחוקק. הרצוי הוא – הילד הלגיטימי והנורמלי, שנולד לאם צעירה, בריאה ונשואה כחוק. באשר לקטיגוריות אחרות של עוברים ונשים-נושאות-הריון, החוק מאפשר, בתנאים מסוימים, סטייה מן העמדה האוסרנית העקרונית, ומאשר הפסקת ההריון. וזאת – כמייצג האינטרס הציבורי הנוגע למחויבותן ולאחריותן הרבייתית של הנשים להמשכיות הביולוגית של הקולקטיב היהודי (נשואה כ"הלכה", ו"במיטבה").

הוועדות לאישור הפלה כמנגנון מכונן ומחנך

מאחר שההחלטה היא ציבורית ולא פרטית, החוק מחייב קיומן של ועדות רפואיות ליד כל בית חולים ציבורי, בהרכב של שני רופאים ועובד/ת סוציאלית/ת (אחת מהם אשה), כמנגנון לקבלת החלטה, בכל מקרה פרטי של אשה שאינה מעוניינת במימוש הריונה. לוועדה ניתנה הרשאה (לפי הוראות משרד הבריאות) לבחון ולהעריך, לא רק את מצבה הפיסי של האשה ואת נסיבות ההריון, אלא גם את התנהגותה המינית והרבייתית בכלל, ולגבי ההריון המדובר בפרט. כלומר, לבחון את הנסיבות לכניסתה להריון, ובחשבון אחרון גם את התייחסותה להריונה ולאמהותה. הבחינה הזו, ולא רק מתן ההיתר עצמו, היא חלק ממה שמונח על כף המאזניים בפעולת הוועדה. מניתוח ראיונות עם העובדים הסוציאליים בוועדות (Amir and Binyamin 1992b), עולה שברוב הוועדות הפכה ההרשאה לתהליך ממוסד שבו האשה נתבעת לחשוף פרטים על התנהגותה המינית, על דפוסי השימוש או אי-השימוש באמצעי מניעה, על מחויבותה לבן הזוג שאיתו קיימה יחסי מין שהביאו להריון הבלתי-רצוי, ועל מידת נחישותה שלא לממש את הריונה. החשיפה הזו היא גם הליך משמעותי-חינוכי, שבו חברי הוועדה מיידעים את האשה כבני-סמכא בהתנהגות מינית אחראית, והם מסבירים לה ומפרטים את הסיכונים ו"המחירים" שיש למעשיה ולמחלליה. הרופא/ה מזהיר/ה את האשה: 1. שהפסקת ההריון עלולה לסכן את סיכויי ההתעברות העתידיים שלה; 2. שהאשה עלולה ללקות בטראומה נפשית הנגרמת לנשים המפסיקות הריון.*

דרך מסירתה של הקביעה הזו אינה אינפורמטיבית בלבד אלא "משמעתית או ממשעת": "תראי מה יקרה לך!" נוסף על כך נמתחת ביקורת על כך שהאשה נמנעת מלהשתמש באמצעי מניעה נאותים. מדריכים אותה בנוגע לאמצעי המתאים לה ומזהירים אותה שלא לחזור על התנהגותה הבלתי-אחראית, מאחר ש"הוועדה אינה מאשרת בקלות למי שחוזרת פעם שנייה" (ציטוט מדברי אחת העובדות הסוציאליות). אשה כזו, החוזרת פעם שנייה, נתפסת כ"כישלון חינוכי" ו/או כמדרגית ולא אחראית. חברי הוועדות מתייחסים אל עצמם כ"מחנכים", ואל ההליך כהליך חינוכי מעיקרו, ולא רק כהליך של מיון וקביעת התאמה בין מקרה פרטי לקטיגוריה הכללית שקבע המחוקק. טיעון זה מתבסס גם על התבטאויותיהם של המרואיינים, וגם על שיעורם הגבוה מאוד של האישורים להפסקת הריון (95% מהפניות נענות). היענות הוועדה לפניית האשה כמעט מובטחת מראש. העניין אינו לבחון את התאמת המקרה שלה לקביעת המחוקק אלא לטפל באי-התאמת ההתנהגות שלה לתפיסה הממסדית של התנהגות מינית אחראית.

ההדגשה בוועדות על ההליך כהליך חינוכי בעיקרו מחזקת את הטיעון שחברי הוועדות רואים עצמם כמייצגי הממסד הפוליטי וכדוברי האינטרס הקולקטיבי. תפקיד ייצוגי זה מסמך אותם, בנוסף על סמכותם המקצועית, לקבוע את הנורמות הנתבעות מנשים ישראליות בתחום ההתנהגות המינית, הרבייתית והמחויבות האמהית, למיינן ולסווגן על-פי אמות-מידה אלו ולעמת אותן עם התנהגותן הבלתי-נורמטיבית. במיון זה הן מקבלות "ציון לגנאי" בגילויי אחריות לדרישות חברתיות – "לא אחראיות"; וציון שלילי במחויבות לתפקידי הולדה ואמהות – "לא לוקחות את זה ברצינות". כשהן עומדות על דעתן, בניגוד להמלצת הוועדה ("לא כדאי לך להפסיק את ההריון", "אין הצדקה להפסקת ההריון") או מבקשות לתאר באופן שונה את מציאות חייהן, מתפרש הרבר בוועדה כהעדר תבונה.

מביקורת זו על התנהגותן של הנשים המגיעות לוועדות, עקב אי-רצונן או אי-יכולתן לממש את הריון, ומן התביעה לשינוי ההתנהגות המתלווה לביקורת, תביעה שמכילה איום סמוי או גלוי כנגד נשים החוזרות לסורן, המכוננות "חוזרות" (רצידיביסטיות), ניתן לשחזר את התביעות הנורמטיביות והמאפיינים ההתנהגותיים המכוננים את האשה הישראלית "הנורמלית". אלו הן נשים: אחראיות – כי נשים אחראיות משתמשות באמצעי מניעה ולא נכנסות להריון בלתי-מתוכנן; מחויבות – כי הן מממשות הריון, מרגע שנתקיים אם כבר נכנסו אליו, גם שלא כמתוכנן; ונבונות – כי הן מעריכות את הסיכויים והסיכונים, ואינן נכנסות להריון במערכות יחסים

* מבחינה הסתברותית אין תוקף לקביעה שיש קשר מוכח בין הפסקת הריון לסיכויי התעברות בעתיד או לסיכויים ללקות בטראומה נפשית (טייכמן 1996).

“בעייתיות” – ללא נישואים, בגיל לא מתאים (מתבגרות) וכו', ומכאן שהתנהגותן המינית היא עניינן הפרטי. מן “האחרות” נשללת זכות זו והן נחשפות לעינו הברחנת של מוסד ציבורי, ללשונו המכוננת, לגערותיו ולאיומיו.

כינון מאפייני האשה “השכיחה” המבקשת הפסקת הריון

הרופאים בוועדות נשאלו מה מאפיין את אוכלוסיית הנשים המגיעה לוועדות, לעומת הנשים הישראליות שאינן נזקקות להפסקת הריון, ומי הקבוצה הבולטת שבהן. מסיכום תשובותיהם של הרופאים עולים ממצאים המצביעים על ההבניה הנעשית על-ידי חלק גדול מרופאי הוועדות, באשר למאפיינים החברתיים של הנשים הפונות אליהן. המאפיין הדומיננטי שהדגישו מרבית הנשאלים (וה) הוא הסטטוס המשפחתי של הנשים הפונות לוועדות. אלו נשים שאינן נמצאות בקשר זוגי המשכי וממוסד-לגיטימי: מתבגרות, רווקות, אלמנות וגרושות. תיאור זה מנותק מהממצאים האמפיריים – כלומר, מן הנתונים הסטטיסטיים. במוסף לירחון סטטיסטי של שנת 1992 (עמ' 47) נכתב: “רמת ההזדקקות להפסקת הריון בקרב נשים ישראליות דומה לזאת שברבות מארצות מערב אירופה, אבל מבחינת ההתפלגות לפי מצב משפחתי – דומה לזו שבארצות מזרח אירופה. בדומה לשנים קודמות, 58% מהפונות נשואות, ו-31% לא נשואות בוגרות והיתר מתבגרות.” מבחינה סטטיסטית, אם כן, כמעט שני שלישים מהפונות נשואות.

בתוך הוועדות מכוננת אפוא מציאות אלטרנטיבית, מבחינת מאפייני הסטטוס המשפחתי של הנשים הפונות, כינון המאפשר הפרדה “נקייה” בין הישראלית הממוסדת במסגרת של זוגיות ומשפחתיות לגיטימית, לבין הישראלית הבלתי-ממוסדת, שאינה קשורה בקשר זוגי קבוע או שאינה מקימה משפחה משלה. ישראלית זו, המופיעה בוועדה ומבקשת להפסיק את הריונה, זו שאינה משתמשת באמצעי מניעה, זו שמגדירה את הריונה כלא-רצוי, היא המערערת על הגבולות הנורמטיביים הנתבעים מה“אשה הישראלית”. היא עושה זאת על-ידי התנהגותה המינית הבלתי-אחראית, על-ידי התנהגותה הרבייתית הבלתי-מחויבת ועל-ידי התנהגותה הזוגית הבלתי-נבונה. לדברי חברי הוועדות, התנהגות זו מאפיינת נשים בעלות סטטוס משפחתי שולי בחברה הישראלית – חברה שבה השיח, האידיאולוגיה והנורמות מחייבים משפחתיות וזוגיות ממוסדת ולגיטימית, כתנאי לכניסה להריון וכבסיס להולדת ילדים. כפי שכבר הראינו בתחילת הדיון, תפיסה זו מאפיינת גם את כוונת המחוקק, או את רוח חוק ההפלות הישראלי. בתוך הוועדות נוצר החיבור בין הסטטוס המשפחתי המעברי, או השולי, של הפונה השכיחה כביכול – כפי שהיא נבנית על-ידי חברי הוועדות, ובניגוד לנתונים הסטטיסטיים – לבין דפוסי ההתנהגות המינית, הרבייתית והאמהית, שחברי הוועדות מתארים כמאפיינים את הפונה השכיחה. טיעון זה לגבי הדחיקה לשוליים של נשים לא נשואות בישראל, יש לו תימוכים מחקרניים ופובליציסטיים רבים, כשם שיש לטיעון בדבר הערך המוקנה למשפחתיות ולשבטיות בחברה הישראלית היהודית (Katz 1987; Katz 1991; Katz and Peres 1986) על סמך ניתוח זה ניתן לומר שבוועדות מכוננת האשה הישראלית השולית כמי שמעמדה הלא-נורמטיבי תואם התנהגות בלתי-נורמטיבית בתחום המיניות, ההולדה ויחסי המשפחה. בדיעבד, על דרך הניגוד, מערעבת כאן גם דמותה של האשה הישראלית הנורמטיבית – הנשואה, האחראית, המחויבת והנבונה, ומופיעה התביעה מן האחרות “להתיישר” על-פיה.

II. העולות ממדינות חבר-העמים “כאחרות” בשיח הממסד הקולט

ניתוח ההתייחסות והייחוסים של הממסד הישראלי הקולט כלפי התנהגותן המינית והרבייתית של העולות מחבר-העמים (אמיר ואלמלך 1992) מאפשר בחינה נוספת של השאלה בדבר הבניית האשה הישראלית ומאפייניה המזוהים. כאן ייחשפו שוב המקום והתפקיד של האחר-אחרת כמדגישי הגבולות הנורמטיביים וכמעניקי חותם של בלעדיות מובחנת ומובחרת לנושאי הזהות ה“נכונה”, מייצגיו האמיתיים של הקולקטיב.

ראשית, הממצאים מורים שהתנהגותן המינית והרבייתית של העולות היא מוקד השיח העוסק בעולות בקרב הממסד “הקולט”, וששיח זה סוחף אליו ולתוכו את כל השירותים והארגונים

הישראליים. כולם לוקחים בו חלק כביטוי לנכונות ולמאמץ "לקליטת העולות". בתוך השיח השירותי-ארגוני הזה נבנה חוסר אחריות של העולות כמו-גם ההסבר לחוסר האחריות הזה. העולות חסרות אחריות כי "הן לא משתמשות באמצעי מניעה", "הן רואות בהפלה את אמצעי המניעה הבלעדי", "התנהגותן המינית היא מופקרת ובלתי-אחראית ולא מכובדת", ומפני שהם "אחרים, לא מסוגלים לדבר על מין בחופשיות" (ואלה רק כמה ציטוטים מדגימים). חוסר אחריות זה נתפס כפרובלמטי בעיני הממסד הקולט, האשכנזי ברובו, שמתקשה לתרץ אותו. העולות "הן משכילות והן אשכנזיות, אבל מתנהגות כפרחות"; "שם" הרי לא היו אמצעי מניעה.

אמירות-מסבירות אלו על "שם" נשענות על מידע, כביכול, המנוסח באופן מטושטש ומכליל בדרך-כלל, ולפיו הנשים "שם" עברו כמה הפלות וההפלה היתה כנראה אמצעי בלעדי לתכנון משפחה. תפיסה בלתי-מבוססת זו אופיינית לכלל העוסקים בקליטה, למרות הנגישות לנתונים ולמידע על המציאות ברית-המועצות לשעבר (Remennick 1991; 1993). קיימת בשיח התעלמות גמורה מכך שבברית-המועצות לשעבר היתה ההפלה בגדר התנהגות נורמטיבית וחוקית, ואף יותר מזה, שההליך נוטרל ממטעני הערכיים-מוסריים המערביים, תוך הדגשת מאפייניו האינטרמונטליים "זה כמו לעקור", פרוצדורה טכנית המסלקת גורם מפריע (Avdayev and Troitskaya 1991). השיח הממסדי ממשיך לרבוך בגרסה "המצבית" כלומר, העדר אמצעי מניעה כהסבר הבלעדי או העיקרי להתנהגותן של הנשים "שם", וכפועל יוצא ממציאות ודפוס של חוסר ברירה. על סמך הנחות אלו של השיח נבנית גם הציפייה שעם שינוי התנאים, ההיצע והנגישות לאמצעי מניעה בישראל, תהפוכנה העולות עד מהרה ל"ישראליות נורמטיביות", או לפחות ל"אחראיות ונכונות" (לוקח זמן להפוך לישראלית מחויבת ל"עם"). גם בהקשר ההצהרתי וגם בהקשר האופרטיבי-יישומי, מתגייסת או מגויסת מערכת השירותים כולה למבצע "חינוך העולה".

כאשר השיח על העולות מתמקד בהתנהגותן המינית והרבייתית לאחר פרק-זמן של שהות בארץ, חלה בו תפנית חדה. בשיח זה מודגשת האכזבה מהתמדת העולות, לטענת המשיחים, בשימוש בהפלות כאמצעי לתכנון משפחה, או כאמצעי מניעה – אמירות כגון: "הן מציפות את הוועדות", וביטויי חרדה אחרים, המתנסחים במונחים של שיטפון ואובדן שליטה. במקביל מותקפת התנהגותן המינית של העולות כחסרת מעצורים ו"גובלת במופקרות מינית". לעומת הפרטיות או הזכות לפרטיות בתחום ההתנהגות המינית, המוענקת לאשה הישראלית האחראית, המחויבת והנבונה, והסודיות המוענקת להתנהגותה המינית והרבייתית של הישראלית ה"לא אחראית" ו"הלא נבונה". המחויבת בווידי לחברי הוועדה בלבד, מתמקד השיח הציבורי הישראלי בבניית תדמית מינית רבייתית שלילית לעולות מרוסיה. על תפנית זו אפשר להצביע גם לגבי המציאות הנבנית בתוך הוועדות, בהתייחס לעולות. בשונה מהמציאות שתיארנו לגבי הישראליות – כ"גישה מחנכת", העולות המגיעות לוועדות משבשות את הכינון הסוחף של האשה הישראלית "הבלתי-אחראית", המגיעה לוועדה כבעלת סטטוס מעברי ושולי, שרבות מהן נשואות, צעירות ואמהות לילד אחד – ממאפייניה של הישראלית הנתבעת למחויבות אמהית חד-משמעית. שוליותן של העולות המהגרות היא בסטטוס הנשי האחר שלהן בלבד. כמו כן, לגבי "הרוסיות" מאבדים חברי הוועדה את כוחם המחוץ – הן הווידי והן האיום בדבר המחיר הפסיכולוגי שבהפסקת ההריון מאבדים מתקיפותם הגורפת בעניין הרוסיות: עליהן זה לא עובד, כי הן כבר היו "שם". ובאשר להטפת המוסר ואיום התיג השלילי המתלווה אליו, ברמה האישית, הרי התיג שבשיח הציבורי חמור מבחינתן לאיך-ערור, אם כי הוא ניזון מההבניה הנעשית לגביהן כקבוצה מובחנת ואחרת בוועדות, ועל-ידי הוועדות. מה שעולה מתוך החומר מצביע על כך שבתוך הוועדות מתקיים עם העולות מחבריה-עמים משא ומתן סמוי, של קבלה והשלמה זמנית עם התנהגותן הבלתי-אחראית והבלתי-נבונה, על-ידי הגדרתן כקבוצה מובחנת שאין לה כל שייכות לנשיות ישראלית. הן זרות והן שונות, ומכאן שיש להן "הנחה" זמנית. גם שמן הטוב וגם ישראליותן המכוננים בתוך הוועדות ועל-ידיהן, מותנים בשינוי התנהגותן והתאמתה לתביעה הנורמטיבית לגבי האשה הישראלית, ועד אז הן תהיינה "הרוסיות".

ולסיכום, בריון זה ניסיתי להראות כי בישראל, למנגנונים ולהסדרים החברתיים, אשר פעולתם מכוננת את הסובייקט הנשי-רבייתי, מאפיינים ומעמד ההופכים אותם למרכזיים ביותר בקביעת

מהותה של "ההוויה הנשית הישראלית". נוסף על כך, ניתן לומר כי בעבודתם הם מכוונים את הנשיות "הנורמלית", במובן הפוקיאני. הם היוצרים חלק מרכזי מההגדרות והתביעות הנורמטיביות מהאשה והנשיות הישראלית, ומכאן שהם קובעים את המאפיינים המזהים אותן. הם גם אלה המעורבים בקביעת גבולות ההרשאה הנורמטיביים, ומכאן גם את החוץ-גבולי, את הסטייתו, ואף מהווים חלק משמעותי ממנגוני הפיקוח והתגמול להבטחת מימושן של תביעות אלו.

ניתוח התהליכים המתרחשים בשתי הזירות, שבהן התמקדתי בדיון זה, מחזק ומבהיר את הרלוונטיות של קטיגוריית הגנדר לדיון בהבנייתן של זהות לאומית בכלל ושל הזהות הישראלית בפרט. הזהות הנשית-לאומית מובחנת מן הזהות הגברית-לאומית ומתברר הדימוי של תרומתה הייחודית להמשכיות הקולקטיב באמצעות התנהגות "מחויבת" ו"נבונה". מאמר זה עוסק במשימת מיפוי המוסדות החברתיים שיש להם חלק בהבניית הזהות הנשית הישראלית כמובחנת. עבודה אמפירית נוספת נדרשת על מנת להשלים את התמונה המורכבת שבאמצעותה מובנים יחסי הכוח המגדריים בתוך ה"קולקטיב" הישראלי.

החוג לסוציולוגיה ולאתרופולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

ביבליוגרפיה

- אורון, יאיר, 1993. זהות יהודית-ישראלית — מחקר על יחסם של פרחי-הוראה מכל זרמי החינוך ליהדות בת זמננו ולצינונות, ספרית פועלים, תל-אביב.
- אייל, גיל, 1993. "בין מזרח למערב: השיח על "הכפר הערבי" בישראל, תיאוריה וביקורת 3 (חורף): 39-55.
- אמיר, ד. וי. אלמלך, 1992. "לחנך את לנה: ארגונים ושירותים ישראלים מתגייסים לחנך את העולות מברה"מ בנושאי מיניות ורבייה", דו"ח מחקר מס' 13, המכון למחקר חברתי — החוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב.
- זמיר, צבי, 1979. "היכן צמחו אלופים? המוצא החברתי ודפוסי החיברות בעילית הצבאית בישראל", מגמות, כ"ה (1 בספטמבר): 81-101.
- הייזלטון, לסלי, 1978. צלע האדם — האישה בחברה הישראלית, הוצאת עידנים, ירושלים.
- טייכמן, יונה, 1996. "תרצאות פסיכולוגיות של הפלות או הימנעות מהן", הפלות בישראל: ריטוריקה ומציאות, עורכת: דלילה אמיר, הוצאת מכון ירושלים לחקר ישראל, ירושלים.
- ליבלר, עמיה, 1979. חיילי בדיל על חוף ירושלים, שוקן, ירושלים.
- , 1987. אביב שנות, שוקן, ירושלים.
- , 1989. חוף מצפורים, שוקן, ירושלים.
- , 1990. "הכניסה לבגרות במהלך השרות הסדיר בצה"ל", עיון ויישום בפסיכולוגיה, עורכים: קלמן בנימיני ואחרים, מאגנס, ירושלים, עמ' 271-281.
- ליסק, מ., 1978. "תחומי המגע והחפיפה בין הסקטור האזרחי לממסד הצבאי: צבא מתנדבים וצבא חובה", מדינה, מחשל יחסים בינלאומיים 12: 27-45.
- פלד, יואב, 1993. "זרים באוטופיה: מעמדם האזרחי של הפלסטינים בישראל", תיאוריה וביקורת 3 (חורף): 21-35.
- שמר, שרה, 1992. דו"ח אינטימי על נשים בישראל, ספרית מעריב, תל-אביב.
- תכונות דמוגרפיות של הפונות לוועדות להפסקת הריון בישראל 1992. תדפיס מתוך מוסף לירחון סטטיסטי לישראל מס' 11, 1994.
- Amir, Delila, and Orly Binyamin, 1992a. "Abortion Approval as Ritual of Symbolic Control," in *The Criminalization of Women's Body*, ed. Clarice Feinman. Binghampton, N. Y.: Haworth Press, 1-25.
- , 1992b. "The Abortion Committees: Educating and Controlling Women," *Journal of Women and Criminal Justice*, 3: 5-25.
- Anthias, Floya, and Nira Yuval-Davis, eds., 1989. "Introduction," in *Woman — Nation — State*. London: The Macmillan Press, 1-15.
- Avdayev, A. A., and A. Troitskaya, 1991. "Contraception and Abortion in the USSR: Experience of the 1980s," European Population Conference, session No. 11, Paris.
- Bar-Yosef, Rivka, Anne Bloom and Tziviva Levy, 1978. *Role Ideology of Young Israeli Women*. Jerusalem: Work and Welfare Research Institute, The Hebrew University of Jerusalem.
- Bar-Yosef, Rivka W., and Dorit Padan Eisenstark, 1977. "Role System under Stress: Sex Roles in War," *Social Problems* 25: 45-135.
- Bloom, Anne, 1991. "Women in the Defence Forces," in *Calling the Israeli Bluf*, ed. B. Swirski and M. P. Safir. New York: Pergamon Press, 128-137.

- Bloom, Ann, and Rivka Bar-Yosef, 1985. "Israeli Women and Military Service: A Socialization Experience," in *Women's Worlds: From the New Scholarship*, ed. M.P. Safir, M.T. Mednik, D.N. Israeli and J. Bernard, New York: Pergamon Press, 260–269.
- Connolly, E. William, 1991. *Identity-Difference*. Ithaca: Cornell University Press, ix–xi.
- Herman, S. N., 1970. *Israelis and Jews: The Continuity of Identity*. New York: Random House.
- Hintjens, Helen M., 1993. "Place of Women in Nationalist Discourse. Three Case Studies," in *Women in Nationalist Discourse*. University College Swansea Proceedings Series, 1–16.
- Horowitz, D., 1982. "The Israel Defence Forces: A Civilianized Military and Partially Militarized Society," in *Soldiers, Peasants and Bureaucrats*, ed. R. Kolkowicz and A. Korbonsky. London: G. Allan, 77–105.
- Katz, Ruth, 1987. "The Well-being of Divorced and Widowed Mothers in Israel," in *Alternative Patterns of Family Life in Modern Societies*, ed. L. Shamgar-Handelman and R. Paloma. Rome: IRP.
- , 1991. "Merital Status and Well-being — A Comparison between Widowed, Divorced and Married Mothers in Israel," *Journal of Divorce* 14: 203–218.
- Katz, Ruth and Yohanan Peres, 1986. "The Sociology of the Family in Israel: An Outline of its Development from the 1950s to the 1980s," *European Sociological Review* 2: 148–159.
- Kimmerling, Baruch, 1985. "Between the Primordial and Civil Definitions of the Collective Identity: Eretz Israel or the State of Israel?" in *Comparative Social Dynamics*, ed. E. Cohen, M. Lissak and U. Almagor. Boulder Co.: Westview Press.
- Lissak, M., 1985. "Boundaries and Institutional Linkages between Elites: Some Illustrations from Civil-Military Relations in Israel," in *Research in Politics and Society, ROM Studies of the Structure of National Elite Groups*, ed. G. Moore. Greenwich, Connecticut and London: JAT Press, 129–148.
- Lovenduski, Joni, and Joyce Outshoorn, 1986. *The New Politics Of Abortion Introduction*. London: Sage Publication, 1–4.
- Romennick, L., 1991. "Birth Control Patterns in the USSR: Abortion Still Dominant," *Journal of Social Science and Medicine* 33: 841–848.
- , 1993. "Patterns of Birth Control," in *Sex and Russian Society*, ed. Kon and Riordan. Indiana: University Press, 45–63.
- West, Lois A. 1992. "Feminist Nationalist Social Movements. Beyond Universalism and towards a Gendered Cultural Relativism," *Women's Studies International Forum* 15 (5–6): 563–579.
- Weinshall, Theodore D., 1987. "Does Military Service Help Women into Management?" *Women Management Review* 3: 38–45.